

**AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVLATIDA XUQUQ-TARTIBOTNI
TAMINLASHDA MARKAZIY XOKIMIYAT VA BOSHQARUV
ORGANLARINING O'RNI**

Dilmurodov Saidjon Nekmurodovich

Toshkent Xalqaro Universiteti Yurisprudensiya yonalishi 1- bosqich talabasi

Annotatsiya: *Bu maqolada Amir Temur va temuriylar davlati davrida huquq-tartibotning qanday taminlangani haqida yozilgan. Unda Amir Temur tomonidan kuchli markaziy hokimiyat yaratilgani va "Temur tuzuklari" asosida davlat boshqarilgani aytiladi. Shuningdek, qozilar va hokimlar adolatni saqlashda muhim rol oynagani tushuntiriladi. Maqolada tartib-intizom va qonunlarga amal qilish davlat rivoji uchun muhim bolgani korsatiladi.*

Kalit sozlar: *Amir Temur, Temuriylar davlati, markaziy hokimiyat, davlat boshqaruvi, tartib-intizom, adolat, Temur tuzuklari, qozilar, qonun.*

Kirish.

Amir Temur davri Markaziy Osiyoda tarixiy jihatdan juda muhim davr hisoblanadi. Shu paytda Temuriylar davlati juda katta hududni egallagan va turli xalqlar, turli elatlar bir davlat ichida yashagan. Bunday katta davlatni boshqarish oson emas edi, chunki turli joylarda turli odatlar va qoidalar bolgan. Shu sababli, tinchlikni saqlash, jinoyatchilikni kamaytirish va odamlar uchun adolatni taminlash juda muhim masala bolgan. Bu ishlarni markaziy hokimiyat va boshqaruv organlari bajarishgan. Amir Temur oz qarorlari va qatiy qoidalari orqali davlatni boshqarish, sud ishlarini nazorat qilish va hududlarda tartibni saqlashga etibor bergan. Hududiy amaldorlar esa markazdan berilgan topshiriqlarni bajarib, odamlar orasida adolatni taminlashga harakat qilishgan. Shu tarzda Temuriylar davlati kuchli va barqaror bolgan, odamlar esa davlatning ishlashini his qilishgan.

Prezident Shavkat Mirziyoyev tabiri bilan aytganda, —Milliy davlatchiligimiz, gurur-iftixorimiz timsoli bolgan bu ulug' zotning xalqimiz, Vatanimiz oldidagi tarixiy xizmatlarni baholashning o'zi qiyin. Mustaqillik yillarida buyuk ajdodimizning xotirasini tiklash borasida qanday katta ishlar amalga oshirilganini barchangiz albatta yaxshi bilasiz^[1]

Yevropa olimlari Amir Temur davlati Osiyodagi eng songgi buyuk saltanat bolganini tan oladilar. Amir Temur juda katta hududni egallagan kuchli va markazlashgan davlatni barpo etgan. Bu davlatni tartib bilan boshqarish va uni uzoq yillar davomida mustahkam saqlab

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

qolishda **“Temur tuzuklari”** muhim ahamiyatga ega bolgan. “Temur tuzuklari”da davlatni boshqarish, harbiy tartib-intizomni saqlash, amaldorlarning vazifalari hamda adolatli hukmronlik qilish qoidalari bayon etilgan. Amir Temur adolat va qonun ustuvorligini eng muhim tamoyil deb bilgan. Shu sababli uning davlati nafaqat harbiy kuchi, balki togri va puxta boshqaruv tizimi bilan ham mashhur bolgan.

Tarixchi Azamat Ziyo Amir Temur davlatidagi vazirliklar borasida fikr yuritadi. Davlatda to’rtta asosiy vazirliklar bo’lib, ular 94 raiyyat, harbiy, moliya, mulkchilik (soliq) vazirliklaridan iborat edi. Mazkur to’rt vazirlikdan tashqari yana uch vazir bo’lib, ular saltanat tarkibidagi turli o’lka va mamlakatlarga oid moliyaviy muomalalar va keladigan daromadlarni boshqarganlar. Bundan tashqari, mamlakatda adliya vazirligi (devoni mazolim) ham faoliyat yuritgan [2].

Amir Temur —Kuch – adolatdadir! degan shiorga rioya qilgan holda mamlakatni idora qilgan. Sohibqiron mazkur shiorga o’zi amal qilish bilan bir qatorda vazirlarni ham unga amal qilishga undagan. Vazirlar, davlat xizmatchilariga qo’yilgan boshqa sifatlar aynan shu shiordan kelib chiqib shakllangan, deyish mumkin. Amir Temur hukmdorning mansabdor shaxslarni tanlab olish va ularni joy-joyiga qo’yish qobiliyatini hokimiyatni amalga oshirish va mustahkamlashning bosh sharti deb hisoblagan. Jumladan, —Temur tuzuklarida takidlanishicha, vazir lavozimiga talabgor shaxs to’rt fazilatga ega bo’lishi lozim: —birinchisi – asillik, toza naslilik; ikkinchisi – aql, farosatlilik; uchinchisi – sipohu raiyat ahvolidan xabardorlik, ularga nisbatan xushmuomalada bo’lishlik; to’rtinchisi – sabr-chidamlilik va tinchliksevarlik [3].

Amir Temur ortiqcha qattiqqo’llikni qoralaydi. U kechirimli hukmdor edi. Oltin O’rda xoni To’xtamish unga uch marta xiyonat qilgan bo’lsa ham uni kechirdi yoki Zindachashm uch marta xiyonat qilsa-da, uni ham kechirdi. —Sen podshohlar etagiga yopishma, halok bo’lasan, birovlarning toza qo’lini qonga bo’yaysan!, – deya nasihat qildi va unga yetarli mablag’, sovg’asalomlar berib, och ko’zlarini to’yirdi. Bu o’rinda u o’z piringi: —Mamlakat kufr bilan turishi mumkin, lekin zulm bor yerda tura olmaydil, – degan fikrlariga amal qilgan. Tadqiqotchi Muqimov —Temur tuzuklaril borasida quyidagi xulosaga keladi: birinchidan, vazir tutish tuzugi orqali Amir Temur, avvalo, mamlakatning

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

osoyishtaligi-yu, raiyatning ijtimoiy ahvolini, ikkinchidan, saltanat foydasini va nihoyat, podshohning kelajagi vazirning donoligiga bog'liqligini etirof etadi [4].

Amir Temur davrida tashqi razvedka faoliyati nihoyatda yuksak darajada yo'lga qo'yilganligini etirof etadi. Mazkur xizmat vakillari chakanafurush, yirik savdogar, polvon, dorboz, hunarmand, munajjim, qalandar, darvish, dengizchi, sayyoh, meshkobchi, etikdo'z, tolib niqobi ostida turli mamlakatlarda bo'lib, u yerlardagi shaharlar, qishloqlar, yo'llar, tog'u toshlar, suvlar, har bir joyning aholisi, boshliqtari, ulug'lari, amirlari, fozillari, shariflari, boyu kambag'allari togrisida har tomonlama batafsil malumotlar yig'ib, haggio suratlari bilan Samarqandga yuborib turganlar. Bu bilan ham cheklanmay, Amir Temur harbiy, siyosiy munosabatlarga kirishayotgan mamlakatlar tarixi, urf-odatlariga oid asarlarni sinchiklab organgan [5].

Umuman olganda, —Amir Temurning davlat tizimi va boshqaruvni tashkil etishdagi o'ziga xos maktabi adolatli, insonparvar jamiyatni qaror toptirish kerakligini uqtiradi. Amir Temurning davlatchilik tamoyillari bevosita o'z tafakkur kuchiga, o'z fikrining to'g'riligiga, aql-idrok salohiyatiga, taktika va strategiyasining puxta, hayotiy va yashovchi ekanligiga qat'iy ishonch asosida shakllangan edi. Bu bevosita uning davlat va siyosat arbobi sifatida to'laqonli siymosini, betakror shaxs sifatidagi noyob iqtidorini, fel-atvorini, irodasi va olisni ko'ra olish qobiliyatini ko'rsatadi [6].

Amir Temur davlat qudratini mustahkamlash, mamlakatni yuksaltirish borasida boshqa hukmdorlardan farqli o'laroq, ortirilgan nematlarni jamiyat rivojiga, manaviy yuksak va qudratli davlatni bunyod etish ishlariga sarflaydi. Sharafiddin Ali Yazdiyning «Zafarnoma»sida keltirilishicha, Amir Temurning olimlar va fuzalolar oldida qilgan nutqida shunday deyiladi: - «Mening maqsadim mamlakatda adolat o'rnatish, tartib va tinchlikni mustaqkamlash, fuqaroning turmushini yaxshilash, yurtimizda qurilishni kuchaytirish, davlatimizni rivojlantirishdir. Sizlar bu ishlarni amalga oshirishga menga o'z maslahatingiz bilan ko'maklashishingiz kerak. Mamlakatning ahvoli, oddiy odamlarning joylardagi hokimlar tomonidan bosim ostiga olinishi kabi hollar hammadan ko'ra sizlarga ayondir. Shular haqida malumot bersangizlar, bu kabi adolatsiz ishlarni bartaraf etuvchi hamda shariat va qonunlarga muvofiq chora-tadbirlarni aytsangizlar yaxshi bo'lar edi deb

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

takidlagan. Agar oldin bizning diqqat etiborimizda o‘zga mamlakatlarni ishg‘ol qilish uchun bo‘lgan harbiy yurishlar turgan bo‘lsa, endilikda mamlakatda xotirjamlik o‘rnatishga qaratilgan tadbirlarni amalga oshirish bosh vazifamizdir»— deydi [7]

Saltanatda majburlov funksiyasini tashkil qilishdan asosiy maqsad ommani qonunlarga hurmat ruhida tarbiyalash va jinoyatlarni oldini olish, sodir etilgan jinoyatlarga jazo muqarrarligini odamlar ongiga singdirish, bu orqali davlat va jamiyatning tinchlik-xotirjamligini saqlash edi. Bu davrda huquqbuzarlik va jinoyatlarni ochishda haqiqatni aniqlash muhim ahamiyat kasb etgan. Amir Temur —Tuzuklarida bu haqda alohida to‘htalib o‘tgan: —...g‘arazgo‘y, nafs buzuk kimsalarning tuhmati bilan katta va kichik shaharlar aholisidan hech kimni jazolamasinlar. Faqat gunohi to‘rt kishining guvohlik berishi bilan isbotlansa, gunohiga yarasha jazolasinlar. Amr etdimki, hech bir shahar va qishloqda odamlardan jon soligi, uy soligi olmasinlar. Sipohiylerden biron kishi raiyatning xonadoniga zo‘rluk bilan kelib tushmasin, raiyatning ot-ulovini tortib olmasin [8]

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Amir Temur va temuriylar davlati davrida huquq-tartibotni ta‘minlashda markaziy hokimiyat va boshqaruv organlari hal qiluvchi o‘rin tutgan. Sohibqiron tomonidan yaratilgan kuchli markazlashgan boshqaruv tizimi davlat barqarorligi, adolat va tartibning ustuvorligini ta‘minlashga xizmat qilgan. “Temur tuzuklari” asosida davlat boshqaruvi, harbiy intizom, sud va moliya tizimlari qat‘iy tartibga solinib, qonun va qoidalarga bo‘ysunish jamiyat hayotining muhim mezoniga aylantirilgan.

Temuriylar davrida ham ushbu an‘analar davom ettirilib, markaziy hokimiyat orqali joylardagi boshqaruv organlari faoliyati nazorat ostida ushlab turilgan. Hokimlar, amaldorlar va harbiy boshliqlarning javobgarligi kuchaytirilgani huquq-tartibotning mustahkamlanishiga olib kelgan. Natijada, davlat hududida tinchlik, ijtimoiy barqarorlik va adolatli boshqaruv ta‘minlangan. Shunday qilib, Amir Temur va temuriylar davlatida markaziy hokimiyatning kuchliligi huquq-tartibot va qonun ustuvorligini ta‘minlashning asosiy omili bo‘lgan.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

Ababiyotlar

- 1 Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: —O'zbekiston NMIU, 2017. – B.309.
2. Azmat Ziyoning —O'zbek davlatchiligi tarixi kitobidan // <https://e-tarix.uz/vatan-tarixi/uzbek-davlati/613-maqola.html>
3. Temur tuzuklari / So'zboshi muallifi va mas'ul muharrir M.Ali, forschadan tarj. A.Sog'uniy va H.Karomatov. – Toshkent: Sharq, 2005. – B. 89-90.
4. Muqimov Z. Amir Temur tuzuklari (tarixiyhuquqiy tadqiqot). Ikkinchi to'ldirilgan nashri. – Samarqand: SamDU, 2008. – B. 82.
5. Azamat Ziyov. O'zbek davlatchiligi tarixi: (Eng qadimgi davrdan Rossiya bosqiniga qadar) // Mas'ul muharrir: B. Ahmedov. – T.: —Sharq, 2000. – B. 189.
6. Ibrohimov A., Sultonov X., Jo'raev N. Vatan tuyg'usi. – Toshkent: O'zbekiston, 1996. – B. 394.
7. Sharafiddin Ali Yazdiy «Zafarnoma». T.: «Sharq» nash. 1997y. 53 b.
8. Темур тузуклари. – Т.: Ўзбекистон, 2018. – Б. 138.